

Milyen színű a vég tónusa?

Forum Könyvkiadó
Újvidék, 2007
275 oldal

Milyen színű a vég tónusa? Tolnai Ottó *Grenadírmars* című kötetének egyik rövidprózájában Elemér szerint, aki végignyálazta Orbánfalvy T. Orbán hagyatékát, a vég tónusa minden bizonnyal petróleumszürke. Tolnai számára a szín metafizikus kategória¹, ez *Feljegyzések a vég tónusához* című esszékötetében is jól nyomon követhető. „Mint költő és képzőművészeti kritikus egy materialista *po-etika* pozíciójáról hosszú évekig foglalkoztam a színekkel és festékekkel: a fehérrel (liszt, gipsz, aspirin), a kékkel (azúr), a zölddel (klorofill) és a rózsaszínnel (rózsa, flamingó), szemben az olaj, a mocskos seszínével, terepszínével”² – olvashatjuk a *Gyengédebben* című szövegben. Az írás tónusa mindenképpen sötét, „mocskos, balkáni tintaleves”, pedig az esszéíró már azt hitte, egy hajszál választja el attól, hogy tiszta azúrral, tiszta klorofillal írjon. A könyvben helyet kapó közérzetjelentések, képzőművészeti esszék, alkalmi írások, publicisztikák a kilencvenes évek balkáni poklát tárják elénk. Meghatározó élmények az identitás megkérdőjeleződése, a háború behatolása az intim szférába, a változó történelmi helyzetek mindenkori alakjai, magatartásai, valamint a kultúra mint az egyedüli pozitívum.

„Valóban ilyen csíkos kentaurok lennének mi, kisebbségi lények?”³ – teszi fel a kérdést a szerző *Gondolatok a zebra*n című írásában. Az igenlő választ akár Végel Lászlótól is idézhetjük: „*I'm from Yugoslavia, but I am not a Serb*, ez azt jelenti, hogy valami harmadik, egy posztmodern kentaurok, s ez a kentaurság minden további szót kimozdít a helyéből, a nyelv identitászavarát teremti meg”⁴. A kisebbségi lét meghatározására mindkét vajdasági író a kentaurok szót használja, ezzel a félig ló, félig ember alakú lényvel tudják leghívebben kifejezni önnön kétlakóságukat. Ugyanez a kettősség jellemzi az „állatvirágszerű” tiszavirág, vagy a hibridlényű, dupla identitású tengeri csikó motívumát is. Ez utóbbiról,

¹ Acsai Roland: „Minden beőröltetett”, In: Tolnai-symposion. Tanulmányok Tolnai Ottó műveiről, Kijárat Kiadó, Budapest, 2004. 109.

² Tolnai Ottó: *Gyengédebben*. Egy (két) levél piszkozata, avagy feljegyzések A vég tónusához. In: Uő: *Feljegyzések a vég tónusához*. 196.

³ Tolnai Ottó: *Gondolatok a zebra*n. In: Uő: *Feljegyzések a vég tónusához*. Esszék. Fórum Könyvkiadó, Újvidék, 2007. 54.

⁴ Végel László: Országkrónika. What is Yugoslavia? In: Uő: *Hontalan esszék*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2003. 256–257.

amely Csányi Erzsébet szerint Tolnai egyik legérdekesebb emblémája,⁵ Ladányi István megállapítja, hogy egyszerre tengeri és alföldi élőlény, a két közeg összekötője⁶.

Tolnai és Végel esszéinek együtt olvasásakor ezen túl is több kapcsolódási pontot fedezhetünk fel. Tolnai inkább személyes hangvételű feljegyzéseket készít a kilencvenes évek elejének „mindinkább kannibalisztikus és nekrofil tüneteket mutató háború”⁷-járól, különféle jelenségeket, részleteket emel ki, amelyek hátterét Végel szövegeinek tükrében ismerhetjük meg behatóbban. Különösen összezsengnek az identitásvesztésről szóló sorai. Tolnai egy párizsi teraszon a honvágy hatására töpreng el azon, valójában hová is vágyik haza. Életében először nem tudja betájolni, megnevezni magát. Rá kell jönnie, hogy a jugoszláviai és a vajdasági jelző is használhatatlan, az ország és a tartomány problematikusává válása miatt. A szerbiai jelzővel viszont nem tud már azonosulni, ugyanis számára ezek a dolgok nem ideológiai, hanem poétikai kérdések. Így lett Tolnai Ottó „magyar költővé, akinek a verseiben különös vízjel az Adria”⁸. A háború írja felül Végel László, a hontalan újvidéki lokálpatrióta önmeghatározását is. *Peremvidéki élet* című kötetének előszavában ír arról, hogy a hontalan lokálpatriotizmus az ország széthullásával elveszítette korábbi romantikus auráját, kegyetlen valóság lett,⁹ „a hontalanság mindennapi élménnyé vált, a lokálpatriotizmus pedig abszurdá”¹⁰.

Tolnai kötetének lényeges mozzanata a háború behatolása az esszéíró mindennapjaiba, még az udvarába is. A *Feljegyzések* című esszéiben panaszolja a szerző, hogy az alacsonyan köröző helikopterek leverték a mogyorót, és ugyanazt fogják tenni a dióval is. Az *Elért a háborúban* is ugyanezzel a problémával találkozunk: „Udvarunk klorofillbarlangjába hasas helikopter les be; hallom, a nők sikítózva kapkodják magukra a bugyit. A telefonra pillantok, kinél tiltakoznak? *Megsértették a légtérmet! Áttörték a hangfalat!*”¹¹ A 19–20. század fordulójának jellegzetes Kertbe menekülése, amint az idézetből is látható, a huszadik század végén már lehetetlenné vált. A kis háborús jegyzetek írója kénytelen szembeülni a szörnyűségekkel, szinte harcokcsiként tapossa el őt a felismerés, hogy „a háború az, amikor bunkerré lesz még a galambduc is”¹². Megdöbbenve veszi észre, hogy a halászdászdászboltban fegyverekért állnak sorban az emberek. Akár ugyanerről az újvidéki vadászszaküzletről lehet szó Végel egyik írásában is. Bár ő azt állítja, hogy a boltban már nem árulnak fegyvereket, csak a csempészek a piacon, a vásárlókról, a fegyverek funkciójának megváltozásáról szóló megállapításai mégis ide kíváncsoznak: „Akik valamikor ebben az üzletben vásárolták a vadászfegyvereket, a töltényeket, a söréteket, hogy aztán a szelíd bácskai róna felé vegyék az irányt, még emlékebe sem hagytak a *Futaki utcán* egyet-

⁵ Csányi Erzsébet: Vajdaság: Az átalakulás tégelye. Kulturális kódok deltája Tolnai Ottó prózájában. In: Kontextus: összehasonlító irodalomtudományi tanulmányok. Bölcsészettudományi Kar – Vajdasági Magyar Felsőoktatási Kollégium, Újvidék, 2007. 53.

⁶ Ladányi István: Az Adria Tolnai Ottó költészetében, különös tekintettel a Balkáni babérra. In: Tolnai-symposion. Tanulmányok Tolnai Ottó műveiről. Kijarat Kiadó, Budapest, 2004. 61.

⁷ Tolnai Ottó: Feljegyzések. A vég tónusához. In: Uő: Feljegyzések a vég tónusához. 215.

⁸ Tolnai Ottó: Cím nélkül. In: Uő: Feljegyzések a vég tónusához. 21.

⁹ Végel László: Peremvidéki élet. Esszéek. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000. 8.

¹⁰ I. m. 7.

¹¹ Tolnai Ottó: Elért a háború. In: Uő: Feljegyzések a vég tónusához. 43.

¹² I. m. 42.

len fát sem. Lealkonyult a nagy szocialista vadászatok kora, talán már vadak sincsenek. A nyulak gondtalanok, az emberek lettek a célpontok.”¹³

A célpontok ugyan megváltoznak, a különböző korok üldözői viszont csak látszólag. A mindenkori történelmi alakok egyik reprezentatív példája a kötetben a „kompárttitkár”, akit az esszéírónak gyermekkorától kezdve volt ideje megfigyelni, tanulmányozni, akár „egy új rovar, mint a foszforeszkáló hőscincért vagy a kitartó szartúró bogarat”¹⁴. A mindenkori rendszerek hú kiszolgálójának átállásáról Tolnai ironikusan állapítja meg, hogy „nem volt fondorlatos, sötét manőver, összeesküvés része, hanem valami teljes egészében természetes dolog. [...] A jobbot természetesen váltja fel a bal, a balt a jobb”¹⁵. Az iróniát felerősíti az eset további taglalása a hermelinek példáján keresztül, amely Tolnai bestiáriumának jellegzetes lénye, az angyali fehérség attribútuma kapcsolódik hozzá leginkább. Itt bundája színének megváltozása miatt kerül előtérbe, ugyanis „szép vörösét telente angyali fehérre váltja, hogy azután csak néhány vércsepp jelezze a havon a kis láthatatlan vérengző jelenlétét, elvonulását”¹⁶. Az állatvilágból vett metamorfózis mellett az író Goethe *Szintanát* is segítségül hívja. Nem a „kompárttitkár” testesíti meg az egyetlen mindenkori magatartást, ide sorolható még a végrehajtó és a szövetkezet igazgatója is. A *Háborús és más emlékirataimból* című szöveg az író édesapjának fájdalmasan ironikus kijelentésével fejeződik be, amely a komisszár fekete bőrkabátját hófehér hermelinepalástra cserélő végrehajtóra vonatkozik: „Lehet ez éppen így van jól, mondta, ismét csak Goethe bölcsességét idézve, így rendelte a Mindenható, s hogy boltunkat az adja vissza – személyesen az, aki elvette. Sok vesződséget, sok papirost takaríthatunk így meg, hiszen ő pontosan tudja, mit vett el, pontosan tudja, mit kell visszaszármatatnia.”¹⁷

A *Vég Tónusait* kutatva Tolnai a pozitív, leheletnyi tónusoknál időzik el, csak az esztétikus tónusok utolsó mutatkozását, fel- és ellobbanását kíséri elérzékenyülve. A mindenkori Segédek világában egyetlen megírásra érdemes témát jegyzett fel noteszébe: Mirjana Karanović elementáris sikolyát a szlovén Faust belgrádi bemutatóján. Ez is jelzi Tolnai rendkívüli érzékenységét a mások számára semmisnek tűnő részletek iránt, rátapadását a részletekre. A következőket olvashatjuk a különös témáról: „Ez az elementáris sikoly az én témám, ez a rádiumszerű valami az, ami engem ezeken a térségeken egyedül érdekel. A kultúra, a szellem egyedül lehetséges pozitív energiája. A művészet, a szellem nem termelhet negatív energiákat – azt kizárólag a politika, az ideológiák termelik, sugározzák. [...] A sikoly erején egzaktul lehetett mérni, hogy ezt az egész miazmás, primitív közeget hasította át, amelyben mindannyian kóválygunk. Szépen jelezte, miféle gesztusokra is lenne szükségünk, hogy kitépjük magunkat az ideológiák hínárjából.”¹⁸ Ebből a szövegrészből is látszik a művészet határokon, nemzeteken átívelő összetartó ereje. Hasonló határlépés érhető tetten az *Andrássy út 1.* című képzőművészeti esszében, ahol az újjvidéki magyar költő Budapesten, három magyarországi hölgy galériájában nyitja meg egy pestivé

¹³ Végel László: A futaki utca – A nagy lakomák. In: Peremvidéki élet. 62.

¹⁴ Tolnai Ottó: Háborús és más emlékirataimból. In: Uő: Feljegyzések a vég tónusához. 39.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ I. m. 40.

¹⁸ Tolnai Ottó: Mirjana Karanović sikolya. In: Uő: Feljegyzések a vég tónusához. 14–15.

lett újvidéki szerb festő kiállítását, korábban pedig New Yorkban magyar származású galeristáknak közvetített szerb festőket.

A vég tónusának tanulmányozása közben Tolnai a „végeken túli végek semmis semmi-jében” leli meg a formát, erről a Szirmai Károly alakját kitűnően megrajzoló, megidéző esszében olvashatunk. A szerző arról vall, hogy egyre többet foglalkoztatja őt a magányos vajdasági író életének utolsó időszaka. Két modell bontakozik ki a szövegben, két verbászi író életútja, Szirmaié, aki itt maradt, és Domonkos Istváné, aki elment. Tolnai mindkettőt ismeri, és látta azt a pontot is, ahol e két véglet találkozik. Őt valahol e kettő között helyezhetjük el. Töprengései során megvilágosodott benne valami: „Az, hogy a létből nem vezet egérút. Nincs más, nem marad más hátra, mint mind élesebben leírni azt, ami az orunk előtt van: ittlétünket. És ehhez most ismét új mondatokra van szükségem. Újratisztított szájra. Hogy szavaimban az a szürke ismét ezüstként csillanhasson, mint a szesz, tart-hassa láncát.”¹⁹ E feladatot nagyszerűen teljesítik a kötet esszéi.

Radnóti-év lévén mindenképpen szólni kell a *Feljegyzések a vég tónusához* Radnóti Miklósról vonatkozó részeitől. A *Pére Lachaise sírja és kényelmetlen* című esszében Tolnai a költő nem létező sírját keresi a híres párizsi temetőben, hogy egy szép kavicsot helyezzen rá. Radnóti naplója alapján vállalkozik erre a furcsa útra, azt írja, akik ismerik Radnóti naplóját, azok sejtik, honnan ez a furcsa képzet. A szöveg végén idézi is a napló idevonatkozó sorait. A zsúfolt temetőben téblábolva végül La Fontaine sírjához érkezik meg az esszéíró. Először Kosztolányi jut eszébe, majd az, hogy átadja Hajnóczy A hangya és a tücsök című novellájában megfogalmazott üzenetét a francia írónak. Végül megállapítja, hogy La Fontaine egyértelműen Radnótihoz kötődik, így lett hová helyezni a költőnek szánt kavicsot. A Szirmairól szóló esszében is utal a szerző Radnótira. Szirmai a verbászi cukorgyár fődokumentátora volt, Tolnai számára pedig, mióta olvasta Radnóti naplóját, a poklot a hatvani cukorgyár jelenti, „amelyben a sovány meztelen költő a melaszt kaparta az óriás, még forró kazánok faláról”²⁰.

Kiválóak az Írótabor tanácskozására írt előadások (*Nézni a Tiszát – mint radikális program; Kertek, parkok; A Téglá filozófiája*), továbbá a vég tónusához készített feljegyzések, amelyek az Ex Symposiumban jelentek meg 1992 és 1994 között (*Gyengédebben, Feljegyzések, A csantavéri kisbicskázás, A repülő úr és a repülő leány*), de Tolnai szellemében ez az írás csupán néhány érdekes részlet, tónus felmutatására törekedett, hogy érzékeltesse „a lehetséges megközelítési szempontok végtelen sokaságát”²¹.

Novák Anikó

¹⁹ Tolnai Ottó: Szirmai Károly hosszú szürke lánc. In: Uő: Feljegyzések a vég tónusához. 87.

²⁰ I. m. 83.

²¹ Tolnai Ottó: Gyengédebben. Egy (két) levél piszkozata, avagy feljegyzések A vég tónusához. In: Uő: Feljegyzések a vég tónusához. 174.